

Francsics Károly veszprémi borbélymester pályafutása

1. 1827 július 27-én a Sümeg felől jövő országúton egy vándorlegény ér be Veszprém püspöki mezőváros szélső házai közé. A fiatalember hosszú kaputja még meglehetősen állapotban van, ám felső ruhája már kopottas, inge pedig rongyolódik. Zsebében összesen nyolc váltó garas, tarisznyájában — a legszükségesebb útiholmik mellett — csupán néhány ócska borotva csörömpöl: utasunk ugyanis borbélylegény. Beljebb érve a városba, Halas János úrnak a város nagy piacterén 57. szám alatt álló borbélyműhelyébe kopogtat: helyet keres magának. Szerencséje van: azonnal fel is veszik. De mikor először lép ki a keskeny kétemeletes ház ajtaján, s néz szét az élénk forgalmú téren, — még aligha hinné, hogy a városban nemcsak az átmeneti munkát, vándoréveinek egy állomását lelte, hanem otthonát is, melyben élete hátralevő félévszázadát fogja leélni.

2. Mert a fiatalember, Francsics Károly, bár még 23. évét sem töltötte be (1804. november 30-án született), s még hét éve sincs, hogy felszabadult, ehhez képest elég mozgalmas évekre tekinthet vissza. Apja, a vasi eredetű, szegény kisnemesi családból származó pápai szíjgyártó mester, mozgékony, törekvő ember: sokféle útját igyekszik kipróbálni a vagyonszerzésnek. A napóleoni háborúk idején egy pillanatra, mintha ez sikerülne neki: borral spekulál s nem is eredmény nélkül; — ám a tőkehiányban szenvedő vállalkozás szükségképpen rövidesen összeomlik, hogy gazdája anyagilag már soha többé ne térjen magához. De legalább még fia jövőjét akarja biztosítani: a pápai kollégiumba íratja be a gyermeket. Ám itt is kudarcot vall: a lusta és rosszul tanuló fiút két év múlva ki kell vennie az iskolából; utolsó kísérletként még a könnyebb életnek, nem saját nehéz és megerőltető iparára, hanem borbélyinasnak adja. A fiatal Francsics 1820 végén szabadul fel, s a hét év alatt, míg Veszprémig eljut vándorútján, már megjárja Szombathelyt, Cellt, Gyórt, Pozsonyt, Pestet, Érsekújvárt, Nyitrát és Sümegyet is. Csekély pénzt és még kevesebb dicsőséget szerezve magának: vándorévei alatt a fiatalember türelmetlen, nyers, goromba — ráadásul hirtelen dühű, indulatos természetű fejlődik. Emellett rászokik az italra is: nem egy jó he-

lyéről székelyszemre korhelysége, goromba, agresszív természete miatt bocsátják el mesterei.

3. Hogy Veszprémbe mindezen előzmények után végül mégis megmarad s e rossz tulajdonságoknak legalább egy részét levetkezi, abban egy enyhén sántító, szorgalmas varrólánnyal, Jákió Zsófiával rövidesen megkezdődő viszonya játssza a főszerepet. Még Francsics Veszprémbe érkezésének évében ismerkednek meg egy kukoricafosztás alkalmával, s bár viszonyuk a férfi indulatos természete miatt nem zavartalan (1832-ben Francsics féltékenységtől üzve egy évet Pesten is eltölt), házasságra pedig Francsics önállósodásáig még nem gondolhatnak — amellet a leány családja is görbe szemmel nézi viszonyukat — kapcsolatuk hatása lassan s részben mégis átalakítja hősünket. Egy negyedszázadon át szorgalmasan fogja borotválni Halas úr ügyfeleit, leszokik az ivásról, takarékoskodni kezd, s Jákióék Horgos utcai, roskadozó házacskájának kertjében (mert végül hozzájuk is költözik, jóllehet a látszat szigorú megóvása érdekében az utcán a leánnyal együtt továbbra sem mutatkoznak) virágokat nevel. Ám a régiek helyett jellemének az új helyzet problémáinak kétségtelenül megfelelő, de nem kevésbé szerencsétlen vonásai kerülnek előtérbe: az aggodalmaskodás, lázas, türelmetlen igény az önállósodásra, s az előtte álló nehézségek láttán egyre növekvő keserűség; önmagának szüntelen emésztése, egyfajta fukarság és a szegénységtől való félelem.

Két veszprémi évtized telik bele, mire ez a szerencsétlen viszonyai folytán így ismét eltorzuló tettvágy és ambíció megtalálja a megfelelő levezetési formát: 1847-ben Francsics napló írásába kezd, amit az írásnak (indulatai levezetésére legalább részben alkalmasnak bizonyult) szenvedélyétől szabadulni többé nem tudva, haláláig nem is fog elhagyni. Sőt már 1850 táján nekikezd élete egyetlen, összefüggő memoárban való feldolgozásához, és mikor ezt 1849 végével lezárja, hozzálát ahhoz, hogy időközben is napról napra vezetett feljegyzéseinek lassan óriásira felnövekedett tömegéből a jellemzőbb részleteket külön kötetekbe másolva mentse meg az utókor számára. Memoárjai írásánál célja még az volt, hogy elkészülve majd Zsófiának adja át elolvasásra azokat, — az utolsó kivonat kötetnél már aligha lehe-

tett ilyen reménye: az asszony varrásban tönkremenő szemének rohamos romlása ekkor már régóta lehetetlenné teszi számára az olvasást. Am Francsics már nem hagyja abba a válogatást. A két kötet memoár mellé így 1870-ig menő négy kötet naplókivonatot is létrehoz: összesen végül hat kötetet, melyekből ötöt ma az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára őriz Quart. Hung. 1550. jel alatt, a hatodik pedig (a memoárok második, életének 1827—1849 közti szakaszát felölelő kötet), mely 1948-ban még a veszprémi Bakonyi Múzeum őrizetében volt, ma lappang. A megmaradt öt kötet is összesen 1360 folió, vagyis mintegy 2700 oldal: a korabeli Veszprém, s benne egy ember életének roppant részletességű, s bizonyos szempontokból szinte páratlan becű tüköre és rekonstrukciójának forrása.

4. Anélkül, hogy ehelyütt a napló részletesebb elemzésébe és értékelésébe bocsátkoznánk (amit egy sajátosan irodalomszociológiai tanulmány feladatának érzünk), annyit mindenesetre első olvasásra is meg lehet állapítanunk: e feljegyzések jó stílusza, gördülékeny és elég színes stílusban megírt munkái. S ha a naplókiből összeállítjuk olvasmányait, ezen nem is csodálkozhatunk: borbélyunk ugyanis évtizedeken át rendszeresen olvas, és olvasmányai között ugyanúgy megtaláljuk Petőfi verseit, mint Jókai, Jósika, Dumas, Scott, vagy Sue prózáját. Am ugyanakkor azt sem tagadhatjuk le, hogy ez a gördülékeny stílus csupán egy meglehetősen korlátozott világot ábrázol: Francsics legszűkebb környezetét, annak mindennapjait és konkrét személyeit: s mindezt a művészi stilizálás vagy általánosítás, típussteremtés bármilyen igénye nélkül. De az így ábrázolt kép e korlátok között rendkívül, az aprólékosságig pontos és realiztikus: nemcsak a konkrét tárgyak, jelenségek ábrázolásában (s itt elsősorban a kor veszprémi életének apró, de néha igen jó szemmel meglátott jellemző részleteire gondolunk), hanem e korlátozott kép egyes elemeinek szinte már idegesítő egyhangúságában, állandó visszatérésében is, — ami majd élete alkonyán, testi, anyagi és lelki hanyatlásának ábrázolásában lesz igen tanulságosan megfigyelhető. Összességében tehát a naplóból olyan kép bontakozik ki, mely írójuk életéről — háttérben a korabeli Veszprém mindennapjaival — számos, ha korlátozottan is, de jól meglátott, igen jellemző vonást őriz meg számunkra; — melyeknek legnagyobb értékét azonban végül is mégsem annyira az ábrázolt képben magában, hanem az ábrázolás és a látásmód sajátos szemszögében láthatjuk.

Mert ha e napló nem képes is meghatározott

típusok ábrázolására, vagy nagyobb összefüggések tudatos meglátására, — de a bemutatott, korlátozott és töredezett világ minden vonatkozásában mégis egyetlen — nagyon is pontosan meghatározható — társadalmi típus tudatának teljes tükörképe. A XIX. század közepi magyar társadalom felfelé törekedni végül is sikertelenül akaró kispolgári rétegeinek ugyanis — tudomásunk szerint — Francsics naplói jelentik egyetlen ilyen jellegű, eddig ismert önéletrajzát, önvallomását; — s annál a jelentős szerepénél fogva, amit e réteg a kor társadalmában játszik, e naplók a kor általános történetének kutatása, s ezen belül éppen e réteg tudatának, világszemléletének megismerése szempontjából is meglehetősen jelentőséget kaphatnak.

Az alábbiakban e naplók alapján Francsics veszprémi életének egyetlen részletét: anyagi hanyatlásának és ennek bevezetéseképpen, rövid jó módjának történetét kívánjuk bemutatni. Úgy véljük, e részlet nem érdektelen egyrészt Veszprém korabeli társadalomtörténetének szempontjából sem, — másrészt vannak általános tanulságai is: belülről ábrázolva mutatja be a céhes viszonyokon alapuló életforma biztonságából a kibontakozó hazai kapitalizmus — ráadásul éppen akkor első válságán átmenő — viszonyai közé kikerült, sokban még feudális eszményeket hurcoló kispolgárságnak reménytelen anyagi hanyatlását, s ezzel együtt egész életmódjának, társadalmi tudatának átalakulását is. Olyan — s főleg Francsics naplóiban úgy tükröződő folyamat ez, amely — megfelelően elemezve — jellemzően és alkalmasan egészítheti ki és színezheti a magyar társadalom a feudalizmusból a kapitalizmusba történő átmenetének képét.

5. Francsics Károly szerény, ám életének addigi folyásához hasonlítva kétségtelenül így nevezhető „nagysága” 1853 márciusának azon napján veszi kezdetét, amelyen öreg principálisa, Halas János úr közli vele, hogy visszavonul az ipartól, és jogait s műhelyét 200 forintért és a berendezés és felszerelés szokásos megváltási ára fejében immár 26 éve hűséges segédjének adja át. A hivatalos formaságon hamar túlesnek: április 3-án Francsics megkapja az üzletet, két nap múlva megvan az iparrendelvénye, június 15-én pedig felveszik a veszprémi borbélyok és sebészek testületébe. Álma, az önállóvá léétel, amiről segítségének hosszú évtizedei alatt oly sokszor és felébredve oly keserű szájjal álmodozott, e hetekben, 49 éves korában megvalósult.

Az önállóság azonban emellett más régi terveinek beteljesülésével is együtt jár. Június 5-én megkéri Zsófia kezét, és végre kiköltözhetnek a Horgos

277. kép. Részlet Veszprém belvárosából (1856. évi kataszteri felvétel)

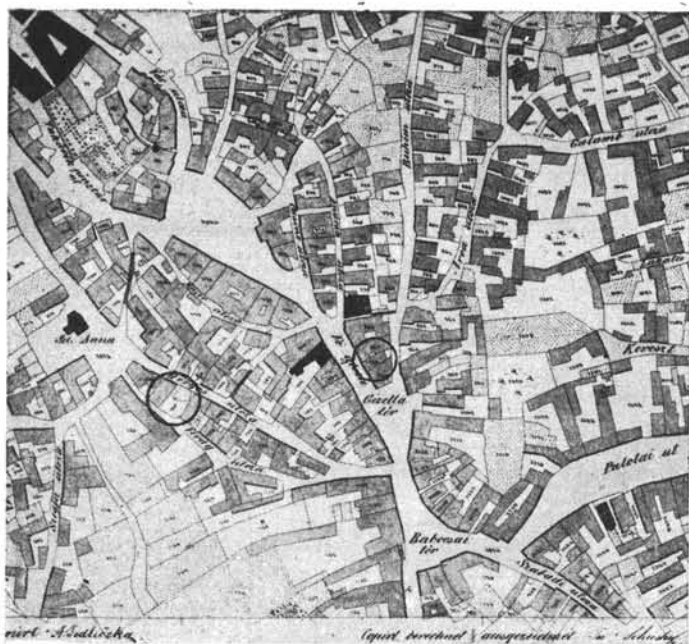
Abb. 277. Teil der Innénstadt von Veszprém (Katastralaufnahme vom J. 1856.)

utcai düledező, „boldogtalan, rongyos ház”-ból. Halas évi 240 forintért átengedi neki piactéri keskeny házának első emeletét is, a földszinten a bolt mellett a konyhát és kamrát, valamint a kispincét. Szeptember 26-án megtartják az esküvőt, és még aznap este be is költöznek az új lakásba (277—278. kép).

De bár önálló mester, piactéri új, elég tágas lakás bérlője, és első ebédjének asztalánál rajtuk kívül két segéd, szobalány, szakácsné, kisasin: nagy és jómódú házra valló háznép is helyet foglal, — aggodalmait máris felélednek. Hiszen már nem fiatalember, s ha erre gondol elfogja a pillanatnyi félelem későn jött önállósodásától.

Veszprémbe ekkor rajta kívül még csak két borbély van: egyik Kövessi Antal a Hosszú utcában, a Séd mellett, — a másik Valentin Antal, szintén a piacon. A csekély konkurrencia mellett érthető, ha egyedül az ő előfizetőinek (tehát azoknak, kiket naponként, illetve másod- vagy harmadnaponként ő maga és legényei rendszeresen lakásukon borotváltnak) száma csak a világiak közül 84, s emellett nála dolgoztat a papság jó része is: az egész szeminarium, a piaristák és a ferencesek. Adója — mint leplezetlen büszkeséggel feljegyezi — 12 forint 20 krajcár, több mint egy kanonoké. Amellett felesége varróiskolája is szépen látogatott: mindkettőjüknek több száz forintja van a takarékbán. S bár 50. születésnapján nincstelenségéről siránkozik naplójában: — máskor a drágaság, az adó s a városi pótdadó növekedése miatt kesereg — ismét máshol a lakásában nyüzsgő poloskahadra panaszkodik, alapjában mégis jól megy soruk. Hiszen 1855 tavaszán műhelybeli jövedelme (az előfizetőket tehát nem is számítva) a havi 100 ezüst forintot is eléri.

Mert a kezdeti apró nehézségek után 1855 az az esztendő, amelyben jómódja — hacsak néhány rövid esztendőre is — valóban kibontakozik. Az anyósától kapott három és fél köblös föld mellé most átveszi a sógora kezén levő másfél köblös földet és anyósának az év őszén bekövetkezett halála után átmenetileg a Horgos utcai házikót is. Ekkor csak felesége családjának vagyonából összesen már mintegy 470 ezüst forint érték van kezében. S ha a varróiskola látogatottsága csökken is, magával a var-

rással felesége még mindig szépen keres. S mivel a borbélyműhely oly jól megy, hogy néha enni sem érnek rá, Francsics 1855 végén már azzal a gondlattal foglalkozik, hogy romlott szemű feleségét teljesen kiállítja a varrómunkából.

1856 alig három évvel az önállósodás után meghozza életformájuk második változását, újabb emelkedését is. Április 14-én 5000 forintért megveszik Halas egész házát; átveszik a helyi takarékpénztárnak a házon fekvő 2000 forint kölcsönét is, 2600 forintot azonnal ki is fizetnek Halasnak, 2400-ról adóslevelet adnak: 1861 elejéig már ezt is letörlesztik. Halas halálával válnak tulajdonképpen tényleges gazdáivá az egész háznak, mert a szerződésben az öreg kikötötte magának a ház második emeletén haláláig való bentlakás jogát is.

S az anyagi jóléttel együtt jár a társadalmi megbecsülés és emelkedés is: 1857 elején Francsics választmányi tag lesz a veszprémi Polgári Casinóban. 1858-ban jövedelme oly jó, hogy — mint írja — már szinte sokallja; — november végén felesége be is szünteti varróiskoláját. Sikerei 1859-ben még fokozódnak: „kell-e a világon szerencsésebb ember nálamnál?” — kérdezi boldogan naplójában 1859 elején. „Isten áldása van rajtunk... Otthon is szerencse, künn is szerencse, így osztán csak lehetünk valamire” — írja néhány nappal később. 1859 nyarán négy napos pesti utazást tesznek feleségével,

278. kép. Franciscs Károly borbély-
mester egykori műhelye és lakóháza
(ma Rákóczi u. 4.)

Abb. 278. Geschäftstlokal und Wohnhaus
von Károly Franciscs
(heute: Rákóczi Strasse 4.)

mely 150 ezüst forintjukba kerül, s az év vége felé egy jó vacsora után, mikor kitekintve ablakukon a piactér esti nyüzsgését bámulják, már kocsis és ló vásárlásának lehetősége is megfordul agyukban.

Kétemeletes ház Veszprém főterén, jól jövedelmező borbélyműhely, nagy személyzet, gazdagon rakott kamra s polgári jómódban terített asztalok, társadalmi megbecsülés és hűséges feleség: — ezekben az években valóban úgy látszik, hogy öt és fel évtized kemény munkája, sok szükölködése, számtalan keserű gondolata után Franciscs Károly élete végre derűs, kellemes és biztos révbe ér.

6. Életformájának harmadik s még mindig felfelé mutató nagy változására 1859 november 30-án, éppen Franciscs 55. születésnapján kerül sor. E napon hősünk szőlősgazdává lesz, megvéve Földes Károlynénak, felesége testvérének Almádiban, a Sárkutai völgyben fekvő mintegy három és fél holdnyi „rossz,

— igen rossz karban álló” szőlőjét. A vétel maga különösebb anyagi megterhelést nem jelent számára, hiszen Földesné korábbi kölcsönök fejében mintegy 400 forintig már amúgy is el van adósodva nála. Most is közvetlenül egy újabb 184 forintos adósságának kifizetése készíti a szőlő végleges átadására. Kétségtelenül nem csinált rossz vásárt, mégis Franciscs — évek óta először — ismét aggodalmaskodni kezd. A borüzletbe belebukott apjának mondása jár eszébe: „amely mesterember szőlőt szerez, az sietteti romlását.” A szőlő átvételének másnapján már gondterhelten ébred fel a hajnali órákban: „hogyan azonban ama szőlő jutalom lesz-e hű szolgálatomért, vagy büntetés rossz magamviseléséért, azt majd a következő idő mutatandja meg” — rágja önmagát. — „Nem is foghatom én fel eszemmel, miért csapá Isten nekem nyakamba ezt a szőlőt? 56-dik évemben léptem tegnap, szőlő pedig — vélekedésem szerint — csakis 26 éves embernek való volna.” (279. kép.)

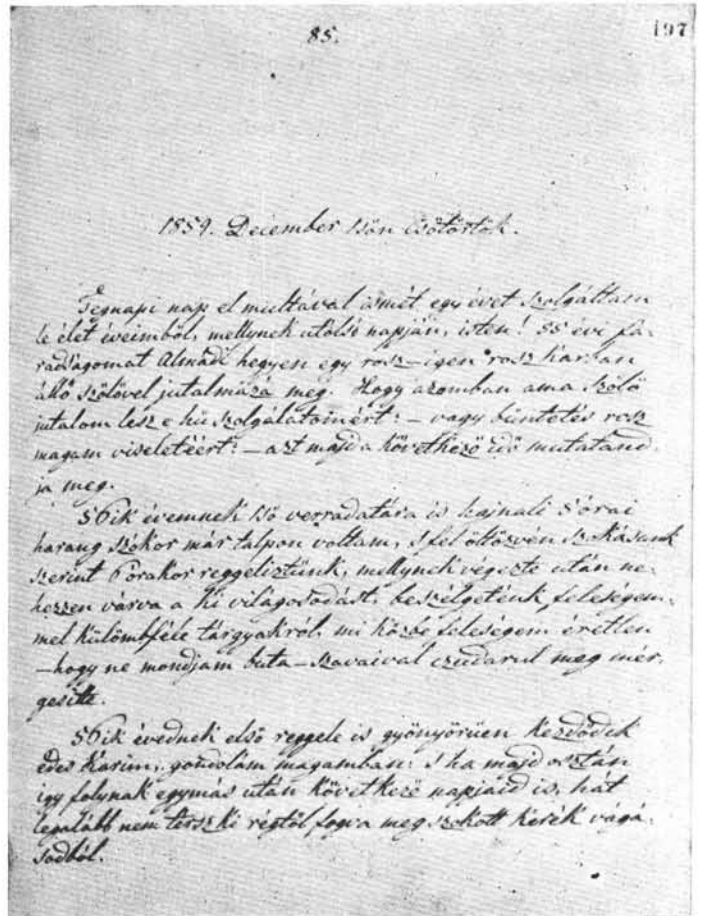
S végre kimondja azt, ami már érezhetőleg több hónapja motoszkál benne: „jövdelemmel én inkább dicsekedni szoktam, igen! — de most annyira megcsökkent ám, s oly gyéren jön egy-egy pár forintom, hogy csak alig-alig elég őszi kiadásaim fedezésére. Ehhez járul aztán most még a szőlő átvevés, — mi boldogittásomból még hiányzott.”

Aggodalmai — bármennyire indokolatlannak tűnhetnek is a nemrég még jómódjáról dicsekvő sorok után — azonban nagyon is reális talajon állnak: azoknak a nagy politikai és gazdasági változásoknak talaján, melyek alig néhány héttel azelőtt Solferinó csataterén s a villafrancai béke tárgyalóasztalánál indultak el, s az egész világ, de elsősorban éppen a Monarchia népei számára megmutatták a Habsburg abszolutizmus egész politikai rendszerének sokáig lappangott rothadtságát s állami pénzügyeinek teljes csődjét. A lakosságra rótt óriási adóterhek ellenére is elvesztett háború és az állam csődje hirtelen éreztetni kezdi hatását az élet minden vonatkozásában. Országszerte lassú depresszió áll be, pangás, pénzüke, ugyanakkor az adóterhek növekedése; — mindez együttesen, kiváltképpen Magyarországon, alkalmas talajul fog szolgálni a politikai, elsősorban nemzeti szenvedélyek felszításához is. Persze meg-

lehetősen sokáig tart, míg mindez a bécsi tőzsdétől a veszprémi piactérig, az öngyilkosságba menekült pénzügyminisztertől a veszprémi borbélyig el fog jutni, s utóbbinál is a maga teljességében érezhetővé fog válni. De az emberek mindenesetre azonnal takarékosabbakká válnak, kezdik megnézni, mire adják ki pénzüket. S ami a borbély sajátos, és minden komikuma ellenére nagyon is reális problémája: a kibontakozó nyílt nemzeti ellenállás a reformkor kellékei közül a magyaros ruhaviselet mellé lassan a tisztos ősi szakállt is visszahozza: „minden becsületes ember szakállt hord” — írja naplójába Franciscs rémülten 1865 tavaszán. Franciscsnak tehát ezúttal valóban minden oka megvan a hajnali töprengésre. S ezek a töprengések tovább folytatódnak, s ahogy egész életében, életformájának további alakulásában egyre nagyobb szerephez jut a szőlő, úgy fog egyre több helyet elfoglalni naplójának lapjain is.

Mert ha a kisember egy-egy derűsebb percében már hajlamos is úgy érezni, hogy életére tulajdonképpen a szőlővétel tette fel a koronát, — azért józan ésszel azt is látja, hogy ez a szőlő csak akkor lesz képes számára az elképzelt békés, öregkori enyhelyet biztosítani, ha mindenekelőtt megfelelően rendbehozza azt. „Gyönyörködtünk átvett szőlőnknek, örültünk elegendő kenyeret termő szántóföldjeinknek, kevélykedtünk házunkban, s egy boldog öregséget képzeltünk s fantáziáltunk magunknak” — írja három héttel a vétel után, némileg megnyugodva. „Így már osztán ötödfél kila alá való földjeinken kenyerünk csak megterem, pár évek múlva bort is ad az a rongy szőlő, annyit, amennyit én megiszom, s így majd Isten áldása után öreg napjainkban könnyen mosolygom ezt a komisz rongy világot” — illeszti be a szőlőt a kispolgári idill ezáltal szépen kikerekedett képébe. — Azután két hét múlva 800 forint kölcsönt vesz fel a szőlő rendbehozatalára.

7. Túlzás nélkül megállapíthatjuk: anyagi hanyatlása, majd romlása tulajdonképpen ezzel a kölcsönnel indul meg. Pedig számítása nem lenne rossz: egy jól rendbehozott s jól termő szőlő jövedelme szerencsés esetben igen jó kiegészítője lehet az iparból származó jövedelemnek. Azonban a következ-

mények mégis azt mutatják, hogy rosszul számított: jórészt nem is annyira saját közvetlen óvatlansága, mint inkább a gazdasági viszonyok romlásának nem várt állandósulása következtében.

Mert a végén csak kiderül, hogy apjának igaza volt: mesterembernek valóban nem való szőlő. Hiába szállják meg a szőlőt a következő tavaszon az éveken át elmaradt munkákat pótlandó, a kölcsönpénzből felvett szőlőmunkások, csakhamar nyilvánvalóvá lesz, hogy az elhanyagolt szőlő rendbehozatala még igen sok pénzt igényel.

1860 rossz szürete Franciscsot is újabb gondolkodóba ejti: „tanácslom, kinek bőséggel pénze nincs, az szőlőt át ne vegyen, ... mert pénz nélkül agyon meg agyon kínozzák őt a mindenféle tarka aggodalmak” — írja az év vége felé naplójában. Am véglegesen még nem csügged el: már 1860 nyár végén új kőpincét tervez a régi helyére, s azt a következő évben meg is építteti, 1863-ban pedig egy faragó pa-

rasztól 13 forintért egy faprést vásárol. A szőlőmunkák idején kezdetben aránylag nagyszámú munkást foglalkoztat nem kis bérért; 1861-ben például kapás napszámként 60 krajcárt, egy pint bort, valamint reggelire pálinkát ad munkásainak, — de emellett metszőket, s kötözőket is alkalmaz, a telek végén pedig megforgattatja a földet. 1862-ben 50 forintért húsz szekér trágyát is hordat a szőlőbe Vörösberényből, 1863 aszályos nyarán pedig hordóval hordatja a vizet a tőkék alá: hordónként 30 krajcárért. Igaz, szüreti eredményei is javulnak: 1861-ben 10. 1862-ben 15 akó mustja lett, az aszályos 1863-as év pedig jó terméssel örvendezteti meg: 10 akó fehér és harmadfél akó vörös bora termett: „de milyen bor!” — jegyzi fel vidáman naplójába. Egy 1862-ből származó bejegyzés szerint borkészlete 5 akó vörös, 7 akó fehér fejtett bor, 4 akó „munkásbor” (nyilván a szőlőmunkások fizetésére). 2 akó „pompás vörös ürmös”, 1 akó óbor és fél akó hulladék. 1863-ban úgy érzi, hogy a szőlő kezdi kifizetni magát: 1864-ben mindenesetre elégedetten állapítja meg, hogy neki van a legrendezettebb szőlője egész Almádiban. Ám közben hol homályosan, hol világosan él benne a bizonytalanság: meddig tudja ezeket a nem csekély költséggel járó munkákat jövedelméből finanszírozni?

8. Mert — az előzőkben már ismertetett okok folya- a szőlő lesz jóformán egyetlen célja minden beruházásának, iparának minden jövedelmét s a sűrűsödő kölcsönpenzeket mind ez emészti fel. Ezenkívül csak felesége egyik unokaöccsének, a jóeszű Földes Miskának a pápai kollégiumban az ő költségére való taníttatására költenek. 1860 végén még éppen, hogy kiegyenlítik a ház vételárának utolsó részleteit, ám a házon fekvő s Halastól átvállalt 2000 forint bankadósság törlesztésére többé már nem is gondolhatnak. S ha ennek egy negyedévi 31 forintnyi kamatait az első években még pontosan, nagyobb megérőltetés nélkül, sőt határidő előtt fizetik is, — később már az újabb tartozások kamataival növekedve ez is egyre súlyosabbnak érzett teherként fog neheznedni amúgyis nehezedő életükre.

Mert — az előzőkben már ismertetett okok folytán — meglepő hirtelenséggel és sebességgel csökkenni kezd az iparból származó jövedelem. „Meg nem foghatom, miért csökkenik jövedelemem holdnapról-holdnapra?” — kérdi nyugtalankodva 1860 szeptemberében. A naplókából — amelyeknek lapjain ez a kérdés csakhamar központi témává válik — elég jól megfigyelhetjük a folyamatot. 1859-hez képest 1860-ban jövedelme még csak 100 ezüst forinttal, ám 1860-hoz mérve 1861. évi jövedelme már további 129 forinttal csökken. 1863-ra havi átlag jö-

vedelme a korábbi 120—130 forintnak már nem is egészen a felére, 50—60 forintra zsugorodik, és ugyanez marad a helyzet 1864-ben is. A segédek napközben dologtalanul szivaroznak a műhelyben, máskor részegen botrányos jeleneteket rendeznek: mindez nem kis mértékben kényszerű munkátlanságuk következménye. De a hanyatlást igazán riasztónak a távolabbi időszak összehasonlítása mutatja: műhelyének bevétele (az előfizetőket tehát nem számítva — mint ahogy valószínűleg az előzőkben közölt adatok is csak a műhely jövedelmeire vonatkoznak) az 1859-ben volt 1282 forinttal szemben 1866-ban már csupán 472, 1866-ban nem egy napon egyetlen fillér bevétele sincs, az év vége felé pedig — alig néhány héttel a königráti csata, a Monarchia újabb lesújtó háborús veresége után, kiadásai rendszeresen és sokszorosan felülmúlják napi bevételét. Hiszen az októberi 30 forint összegbevétellel szemben ekkor már kétszerannyi kiadás áll; novemberben 60, sőt 6 krajcáros napok is előfordulnak. Jóllehet napi kiadásai állandóan 2 forint körül mozognak. S ráadásul éppen ezekben az években, mikor legjobban rászorulna, rossz termésű évek teszik tönkre a szőlő már úgy ahogy fellendülésnek induló jövedelmezőségét is. 1865-ről nincs termésadatunk, de 1866-ban csak 5 csöbör, s 1867-ben is csupán 6 és fél akó a termés. Ez 1868-ban 10 akóra fog felmenni ugyan, de a bor ára sem több ekkor akónként mintegy 7 forintnál. 1869-ben 14 akó mustot szüretel, 1870-ben a lecsökkent üzleti jövedelem mellett szükségképpen egyre jobban elhanyagolódó szőlő már csak 1 akó mustot hoz. Nyilvánvalóvá téve Francsics a szőlőre alapított reményeinek, s összjövedelme csökkenésével együtt korábbi szerény jómódjának teljes összeomlását is.

A rossz termésű éveken és a veszített háborúkon kívül mindebben kétségtelenül része van a növekvő konkurenciának is. Veszprémekben ezekben az években már öt borbély verseng a közönség kegyeiért, míg az ő jórészt még Halastól átvett régi előfizetői, az üzlet legszilárdabbnak tartott támaszai, lassan halni kezdenek, vagy elhurcolkodnak Veszprémből. Előfizetőitől származó bevétele 1869 elején már csak 300 forint, mely arra sem elég, hogy kisebb adósságainak csak egy részét is fedezze. S amellet ezek az évek Veszprém számára is a hanyatlás kezdetét hozzák: a Balaton déli partján kiépült vasútvonal maga köré tömöríti a vidék kereskedelmét és Veszprém piacterén csakhamar igen megcsökken a vásárra érkező falusiak, vagy kereskedők szekereinek sora. Ami persze együttjár az árak emelkedésével is, mint ahogy 1868-ban segédje már csak havi 8 forint bér mellett, a korábbihoz viszonyítva tehát 1 forint

emelés esetén, hajlandó továbbra is megmaradni nála.

9. S honnan lehet mégis, ilyen körülmények között is fedezni a nagy háztartás szükségleteit, a növekvő adókat, a város kezdődő fejlesztésével együttjáró rendkívüli közterheket, s a szőlőnek legalább elemi szinten való fenntartását? Először a nehezen megtakarított pénz indul útra a takarékpénztárak nyelveiből, s azután a kölcsönkérések egyre növekvő sora következik. 1862-ben 270 forintnyi tartozását rákebelezik a házra, szeptemberben felesége már az addig még tartogatott aranyakat is kezdi felváltani; 1864-ben 200 forint adósságát mondják fel, 1865-ben és 1866-ban a Segélyegylettől 100—100 forint kölcsönt, s ez utóbbi évben még további (de már csak 8 százalékra megkapott) 50 forintot is kér. 1868-ban a Segélyegylet már nem ad neki hitelt s régi barátai is kitérnek a hitelezés elől. Tartozásának kamatai a bankban a hét év alatt 162 forintra nőnek, s 1868-ban, mikor egész évi adója 32 forint, 111, 1870-ben pedig már 161 forint adóhátraléka is van. 1869-ben ezt is rákebelezik a házra, 1870-ben pedig foglalnak; mindezt aközben, hogy a tapasztalatlan kívüljáró még tekintélyes, jómódú embernek hiszi.

Anyagi helyzetének romlása persze először élet-színvonalán válik érezhetővé. Legjobban s leghamarabb ruházatuk mutatja hanyatlásukat; az 1860-tól kezdődő tíz év alatt már szinte semmit sem vásárolnak, 1866-ban már restell kimenni az utcára feleségének rendesebben felöltözött unokahúgával. Hiszen feleségének már egy kendőt sem tud vásárolni. 1866-ban kilép a Casinóból is, mert a tagdíjat sem képes megfizetni. S lassanként elfogy a mindig jól felszerelt kamrából a liszt és kis tételben, jórészt hitelre vásárolják (nemegyszer megalázó herce-hurcák után), — amennyiben egyáltalán a vásárlást a napi bevétel még megengedi. 1861-ben még 480 font össz súlyú három disznót vágtak, — egy évtized múlva már csak egy napi zsír van a bődönben. Házuk omlani kezd, s hiába épített csatornát a város, a ház háta mögötti utcában, Francsicsnak már arra sincs pénze, hogy háza árnyékszékét ebbe a csatornába bekösse.

Amit legtovább tartanak még, az a viszonylag bőséges táplálkozás. A szinte óránkénti részletekben befolyó csekély jövedelem legnagyobb része sokáig, mai szemünkkel nézve igen bőséges ebédekre és vacsorákra megy el: e szempontból csak a 60-as évek végén tapasztalunk erősebb hanyatlást. Felesége konyhapénzének csökkenése ezt is jól érzékelteti: 1859-ben még havi 32 forintot ad e célra, 1860 végén már csak 21-et, 1863-ban már csak 16-ot, és 1866 végének különösen kedvezőtlen hónapjaiban

már csak 5 forint körüli összegeket, amit napról napra egészíti ki a műhely apránként befolyó jövedelméből (egy borotválás 10 krajcár lévén).

10. Az ipar hanyatlása, balul kiütött szőlővétele, növekvő adósságai, házi körülményeinek fokozatos romlása: mindez természetesen igen jellegzetesen változtatja meg végül Francsics egész gondolkodásmódját, a környező világhoz való viszonyát is. Természetének a bevezetésben már említett nehéz és szerencsétlen vonásai újból előbukkannak. Segédjei, inasai, szolgálói mind megszöknek tőlük: „még egy segédünk, szolgálólányunk sem ment el tőlünk illendően s becsületben” — panaszkodik. 1864-ben már neki magának is feltűnik a ház komor hallgatagsága, melyben sem nevetés, sem ének-szó nem hallatszik soha.

Ezzel párhuzamosan igen jellemző módon figyelhető meg a naplóiban ábrázolt világ rohamos beszűkülése is. Az élénk közéleti érdeklődés, a haza gondjai feletti aggodalom, a mindennapi élet számtalan apró, de jellemző jelenségének jöszemű, gondos regisztrálása, mely naplóját a 60-as évek közepéig jellemzi, később egyre jobban eltűnik. A ki-egyezés vagy éppen a koronázás híre már csak epés megjegyzéseket vált ki belőle, — de hogy vagyoni romlásával együtt bizonyos radikalizálódás is végbe- megy benne, — illetve, hogy a 48 eszméihez való, s korábbi naplóiban sokszor kifejtett ragaszkodás nem vesztett ki belőle — azt jellemzően mutatja, hogy minden, néha csinálnak is tűnő közömbössége ellenére is, 1870-ben Madarász lapját, a Nép Zászlaját fizeti elő, s részt vesz a Kossuth leveleinek közlése miatt bebörtönzött Böszörményi László szerkesztő javára rendezett országos gyűjtésben is. Ami nem gátolja meg — sőt ugyanakkor talán még alá is támasztja — itt-ott jelentkező, s megfigyelhető antiszemitizmusát: kilépésében a Polgári Casinóból (mely 1861-ben még egyhangúlag foglalt állást a zsidó tagok felvétele ellen) úgy látszik a helybeli, számra és gazdasági jelentőségre nézve egyaránt növekvő zsidóságnak a Casinó tagjai közé való bevétele is szerepet játszhatott.

11. Így válik egyre jobban magabafordulóvá, saját magát emésztő, szerencsétlen öreg emberré. Hajnali háromkor ébred, kis kamrájába siet, hol egyre inkább már csak a nyomorult sorsa feletti panaszaival írja tele naplójának oldalait (bár 1869-ben néhány napig még papíros vásárlásra sincs pénze). Viszonylagos nyugalmat már csak az jelent számára, ha az embereket elkerülendő, kimehet egyre jobban elvaduló szőlőjébe. Munkája már nem nagyon van ott: csak zöldséget ültet, pár szem diót vagy spanyol meggyet szed le, megnézi az egyre kevésbé s egyre

rosszabbul művelt, s egyre vaduló tőkéket, — de legalább nyugalma van, menekvése a szerencsétlen asszonytól, a házimunka ezer apró bajától, az üres műhely látványától, anyagi gondjaitól.

Növekvő anyagi, lelki és fizikai hanyatlásában lassanként már csak egy támasza marad, illetve nő fel: Földes Miksa, a hűséges unokaöccs, akit annak idején ő tanított Pápán s akinek pesti egyetemi tanulását is ők indították el és — amíg egyáltalán még tehettek — támogatták. 1868-ban azután Miksa visszatér Veszprémbe: Francsics behozza a vármegegyéhez napibéres irnoknak 80 krajcár napidíjjal. Később előlép, bár esküdtté való megválasztása még nem sikerül. De ettől kezdve náluk lakik, s az ő szerény gondoskodása, apró kölcsönei, ajándékai azok, melyek a Francsics-házat a legmindennapiabb gondokon még átsegítik. Az öreg ember eleinte még berzenkedik, később azonban megtörik, s már rezignáltan, nyugodtan, szégyenkezés nélkül fogadja el az ajándékokat. De ez a beletörődés még mindig csak látszólagos: a kegyelemkenyér, a 66 év küszködés után a bukás érzése még mindig elevenen és keserűen él benne. „És én e rettenetes szükség közt megveszekedni, dögleni mégse tudok... Pedig anynyi kebelküzdelmet szenvedek, hogy azt kimondani nem lehet, annyira gyötör szünet nélkül belsóm, miképp nem hiszem, hogy bármi súlyos beteg is — ki már halálos ágyán fekszik — többet szenvedjen nálamnál. Különösen ma szinte kábult fejem aggodalmas gondolkodásomban. Egyetlen percnyi nyugságom sincs belsőmben.” Ezek az utolsó szavak, melyekkel naplókivonatainak utolsó ránkmaradt kötete a karácsony eseményeinek rövid feljegyzése után 1870 végével lezárul.

1873 november 26-án végzi be a fentidézett napló-részlet lemásolását. A kötetet 1876 január 10-én köti be Jádi József veszprémi könyvkötőmester s az öreg borbély reszkető kézzel dedikálja Varjas Lajosné Pongrácz Linának, felesége unokahugának. Mert ekkor már Zsófia halott: 1871 október 26-án jegyzik be halálát a veszprémi református egyház anyakönyvébe. Még csak 64 éves volt és „sorvadás” végez vele. S neki magának sincs sok hátra: 4 évvel az utolsó kötet dedikálása után 1880 július 4-én — mint a plébánia halotti anyakönyvének szűkszavú bejegyzése tanúsítja, — bizonyára végelgyengülésben hal meg a veszprémi kórházban, nemcsak megtört, elgyengült testtel, de kudarcba fúlt élete felett megkeseredett lélekkel is.

12. Ha az elmondottak végső tanulságaként most már a Francsics pályafutása történetében tipikusnak tekinthető elemeket kívánjuk összefoglalni, előszörre hajlandók lennénk hősünket egyszerűen a Habsburg-

birodalom két veszett háborújával szükségképpen együttjáró, egymást követő gazdasági-politikai válságok, — s mint szőlőbirtokost a rossz termésű évek — áldozatának tekinteni. Sorsának az általános fejlődésbe kapcsolódó elemeit csupán tőkeszegénységben s ugyanakkor a hitelszerzés általános nehézségeiben látni; összeomlását pedig az ezen általános okokból előállott gazdasági-politikai válság egyik tipikus, jól, minden részletében nyomunkövethető példájának tekinteni. Ez mindenesetre kétségtelenül igaz is — megrajzolása további kommentárokat nem is igényel: fenti képünk e szempontból önmagáért beszél. Ám — úgy véljük — a valóságban nem csak erről van szó.

Alaposabban megvizsgálva és elemezve ugyanis esetét, abban olyan egyéninek látszó tényezőket is megfigyelhetünk, melyek a válság hatását Francsics sorsára igen jelentősen elmélyítették, sőt Francsicsot a válság hatósugarába szinte bevonták, — és amely tényezők alaposabb vizsgálat után maguk is igen tipikusaknak fognak bizonyulni, — mindenképp megérdemelve a részletesebb bemutatást is.

Felismerésünkhöz, úgy véljük, abból a két okból kell kiindulnunk, melyek miatt Francsics esetében az általános válság különösen pusztítóvá válik: abból, hogy a szőlő fejlesztésébe teherbíróképességéhez mérve, s kétségtelenül rossz becsléssel, aránytalanul sok pénzt fektetett bele, s ráadásul ezt az összeget kölcsön útján teremtette elő, — másrészt abból, hogy a válságba besodródva, már képtelen volt házi gazdálkodásának, üzletvitelének, életmódjának olyan átszervezésére, mely azt teherbíróbbá, ellenállóképesebbé tehetné volna. Mindez túl mutat a csak egyéni, alkati sajátosságok korlátain, s meg kell látnunk, hogy mögöttük alapjában egy egész társadalmi réteg, illetve több generáció átörökölt tipikus magatartása húzódik meg.

Mik ennek, a borbélyunknál a fenti két jelen-ségben megnyilvánuló magatartásának jellegzetes ismérvei?

Elsősorban — s talán legjobban — magatartásának alapvetően korlátolt volta, szűk látóköre tűnik szemünkbe: az, amit Francsics emlékiratait általában jellemezve, már a bevezetésben is elmondottunk. Mert hősünk láthatólag nem képes tudomásul venni, hogy a társadalom fejlődése új szakaszba lépett át, melynek körülményei között a fennmaradásért már más, keményebb és bonyolultabb eszközökkel kell megküzdeni, mint az ósíség vagy a céhrendszer keretei között biztosított előző évtizedekben. Francsics szőlejt néző szemlélete e szempontból igen jellemző is: hiszen az ő számára a szőlő megvásárlásával elsősorban mintegy saját kis házi,

— alapjában feudális szemléletű — autarkiója válik teljessé, gazdasági és hangulati értelemben egyaránt, — s az, hogy borát értékesítheti, csak legfeljebb másodsorban fordul meg agyában (boreladásra vonatkozóan az egész naplóban talán csak egy adatot találunk). Igazi jövedelmi forrása saját szemében mindvégig a műhely (sőt még ennél is inkább a legbiztonságosabb, előre biztosított jövedelmet nyújtó előfizetők, a konvenciók csoportja) marad. Láthatólag elképzelhetetlennek tartja, hogy amíg ő és segédjei — úgy, amint már Halas idejében is tették — rendszeresen ellátják dolgukat, addig iparának menetében, jövedelmezőségében hanyatlás állhatna be. Mindennek legbiztosabb alapjaként pedig az ingatlant tekintti: a házat, a szőlőt, a szántóföldeket: a klasszikus értelemben vett vagyont. Ehhez képest valóban nem számol rosszul akkor, amikor a szőlőt megveszi, de ebből a szemléletből értjük meg azt az egyre növekvő megdöbbenést, rémületet, teljes tanácstalanságot, majd rohamos demoralizálódást is, amely majd annak láttára fogja el, hogy házzal, szántóval, szőlővel: tehát tulajdonképpen több ezer forint értékű vagyonnal — öreg napjaira gyakorlatilag nemegyszer fillér nélkül marad. Egy egész nemzedéknek elődeitől örökölt, a fizikailag is megingathatatlan vagyontárgyak stabilitásába fektetett hite (mely a mozgatható tőke megszerzését csak másodlagos fontosságúnak tartja) s ezen alapuló biztonságérzete omlik össze a hatvanas évek második felében Franciscs életében.

De nem kevésbé jellegzetesnek, s egy egész rétegre és generációra jellemzőnek kell tekintenünk azt is, ahogy a hajdani jómód idején felvett szokásaihoz, életmódjához és életformájához borbélyunk oly sokáig s oly görcsösen ragaszkodik. Változatlanul tart segédekét és inasát, roppant nehezen szánja rá magát háza egy részének bérbeadására is: arra, hogy, szőlőjét eladja, a legnagyobb nyomorban sem gondol, s nem mond le a jó és bőséges táplálkozásról sem. Persze ennek alján bizonyos adag urhatnámság is lappang, amit jellemzően mutat néhány elszólása (ha száz akó bora lenne, soha többet nem borotválna), vagy vágýalma: kiköltözni a szőlőbe, s onnan csak írásban igazgatni veszprémi műhelynek munkáját. Lehetetlen, hogy ennek láttán ne a lecsúszó kismemesség „fenn az ernyő, nincsen kas” életformája jusson eszünkbe analógiaképpen.

Mert a korlátoltság, a viszonyok megváltozásának fel nem ismerése; a föld és általában az ingatlan-tulajdon mindenhatóságán alapuló stabilitás hamis érzése; ragaszkodás a régi, megszokott, kissé urhatnám életformához: mindez nemcsak az évtizedeken át céhes keretek között élt s dolgozott kispolgár

magatartásának jellemzője, — mint ahogy Franciscs hanyatlása sem csupán ennek a rétegnek sorsára jellemző folyamat. Hasonló módon — és hasonló jellegű okok és tényezők összehatása folytán; alkalmazkodás hiánya, kölcsönök, váltók, s ragaszkodás az uras életformához, indul többé vissza nem fordítható hanyatlásnak e korszakban a reformkor kisbirtokos és szegényebb középbirtokos köznemesi rétege is.

13. Franciscs Károly hanyatlása így tehát — közelebbről szemügyre véve — nem csupán egy szerencsétlenül spekuláló, kissé urhatnám borbélymester meghatározott külső körülmények között szinte szükségszerű bukásának története, — hanem meglátjuk benne azt is, hogy a társadalomnak annál a rétegénél, melybe Franciscs is tartozik (vagy legalábbis melynek tudatával rendelkezik), ezekben az évtizedekben maga a szerencsétlen spekuláció — ha nem is szükségképpen vagy éppen térvényszerű jelenség — de tipikus lehet. Ez a réteg ugyanis, mely még a feudalizmus (ámbar a kapitalizmus csírától terhes) viszonyai között nőtt fel, s gondolkodásmódját a feudalizmus tudata formálta — akkor általában országsherte még nem volt elég érett arra, hogy sikeresen beilleszkedjék az új viszonyok közé. A magyar feudalizmusnak erre az utolsó évszázadára különösen nyomasztóan ható gyarmati helyzet ugyanis egyrészt (a gazdasági alap vonatkozásában) a mezőgazdasági árutermelés alacsonyabb szinten való kibontakozása elé sokáig épp úgy akadályokat gördített, mint ahogy a céhes árutermelésnek a manufaktúra felé való fejlődését is meggátolta. Másrészt (részben már a társadalmi tudat vonatkozásában) akár a céhszervezetnek, akár az ősiség és a jobbágyszolgáltatások rendszerének fenntartásával ugyanakkor biztosította e rétegek szerény megélhetését, sőt még szerényen urhatnám életformájának fenntartását is. Mindez együttesen e rétegeket gazdaságilag és intellektuálisan egyaránt bizonyos fokig demoralizálta: eleve alkalmatlanná téve arra, hogy mint réteg az 1848 után immár korlátlanul kibontakozható tőkés fejlődésben helyét megtalálhassa. Társadalmi és gazdasági valóság, s e réteg tényleges gazdasági helyzete, teherbíró képessége s társadalmi tudata között így lassan ellentét áll tehát elő. Ez pedig csakhamar, a kapitalizmus első nagyobb megpróbáltatásakor ezeket, a már amúgy is aláesott egzisztenciájú rétegeket, számukra váratlanul, olyan anyagi romlásba fogja dönteni, melyből már — mire a társadalmi tudatuk és gazdasági helyzetük közti különbségre ráeszmélnének — többé visszatérni nem lesz módjuk. E folyamat persze nem zárul le a XIX. század hatvanas éveivel: Franciscsnak és

generációjának hanyatlását még további generációké is követni fogja. A tőkés viszonyok egyre rohamosabb kibontakozásával egyre többen és többen: a megkapaszkodáshoz elégséges erővel, energiával és világos pillantással már nem rendelkező csoportok fognak kihullani a polgárrá válás rostájából. Így nő fel egy új, a polgárosodáson kívülmaradt réteg: szegény kismemességből, tönkremenő városi patriciuspolgárokból, s már a kispolgárság pereméről visszahullott, a parasztságból vagy a falusi-kisvárosi kisiparosságból felemelkedni indult elemekből. Hamis tudatuk és a korábbi helyzetük fenntartására, vagy soha fel nem fogott okokból megbukott igényeik kielégítésére célzó agresszív törekvésük, éppen a polgári átalakulás felemás végrehajtása folytán — gazdasági súlytalanságuk ellenére is — nem kis súllyal fogja majd ráütni bélyegét az elkövetkező évtizedek magyar, főleg vidéki társadalomtörténetére.

Messze vezetne ennek a fejlődésnek további figyelemmel kísérése — ám a perspektívának e rö-

vidre fogott bemutatása is talán érzékeltetni tudja a fejlődésnek magának nagy jelentőségét, amelybe beillesztve Francsics szinte napról napra végigkísérhető életét, lehetőséget nyertünk egyrészt arra, hogy borbélyunk életsorsát bekapcsolhassuk a magyar társadalom egész fejlődésének megfelelő szektorába, — másrészt arra, hogy ezen keresztül magának a naplónak forrásértékéről is helyes és teljes képet kapjunk. Olyan képet, melynek alapján Francsics naplóit a kor hazai történetének éppúgy, mint az e szempontból városként is elég tipikusnak tekinthető, ugyancsak hanyatlásnak induló Veszprém helytörténetének is értékes, és az eddiginél több figyelmet, részletesebb bemutatást, sokoldalúbb felhasználást igénylő forrásai közé sorolhatjuk. S mely lehetővé teszi, hogy írójának, a hatvan—hetvenes évek veszprémi mindennapjai e szerény krónikásának emlékét ez évtizedek veszprémi történetében a megérdemelt, megbecsült helyre állítsuk.

Vörös Károly

Jegyzetek

Francsics visszaemlékezéseiből a szombathelyi tartózkodására vonatkozó részletet a Vasi Szemle 1962. évi folyamában (Szombathely 1821—22-ben egy borbélylegény szemével), győri hónapjainak és egy dunai hajóútnak leírását az Arrabona 1962. évi 4. kötetében (Egy borbélylegény napjai Győrben 1823-ban) tettem közzé. Mindezeket megelőzve azonban a Veszprémi Hírlap 1902. évf. 4. száma, majd Nagy László már 1948-ban, a Bakony-Balaton Kalendáriumban publikált egy részletet Francsics memoárjainak azóta lappangó II. kötetéből „Veszprém az 1848—49-diki év telén, tavaszán, nyarán és őszén”, illetve „Így fogadta Veszprém a felszabadító honvédeket” címmel.

Jelen közlésemben Francsics hanyatlásának rajzánál a naplónak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött öt kötetéből a III. kötet 185. foliójától kezdődő s az egész IV. és V. kötetre kiterjedő részre támaszkodtam: az idézetek és az adatok is mind innét valók. Az egyes adatok lapszámaira külön jegyzetekben való hivatkozásokat mind itt, mind a megelőző időszakot tárgyaló fejtegetések esetén egyenkénti jelentéktelenségük és ugyanakkor a folyamatos olvasást zavaró voltak miatt egyaránt szükségesnek éreztem.

Meg kell végül jegyeznem, hogy az összképet és az egész folyamat zavartalan és adatszerű rekonstruálhatóságát egyes pontokon kétségtelenül nehezíti a megmaradt anyag válogatás, szemelvény jellege. Francsics — bár a válogatást meglepő jó érzékkel végezte el — végül is nem tudta elkerülni a kisebb-nagyobb hézagokat, melyek éppen vagyoni viszonyainak adatszerűen teljes végigkövethetőségét zavarják. Ezzel magyarázható az erről itt rajzolt képnek csupán vázlatos, s szakszerű gazdaságtörté-

neti vizsgálathoz nem elég részletes volta is. Ismerve azonban Francsics anyagi viszonyainak végül is kétségtelen és tagadhatatlan hanyatlását, az adatok közül a jellemzők kiválasztása s ezek alapján a fejlődés irányának felismerése nem volt nehéz feladat.

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKHEZ:

A 277. képen mutatjuk be Veszprém belvárosának egy részletét az 1856. évi kataszteri felvétel alkalmából készült térképen. Francsics háza a Fő utcának a Gizella tér felé utolsóelőtti háza, a térképen 848. számmal jelölt telken. A térképhez tartozó telekjegyzék szerint ez a Fő utca 57. sz. ház, tulajdonosa Francsics Károly, „einstöckiges Wohngebäude samt Hof”, s az egész telek mindössze 34 négyszögöl (az egész utca legkisebb telke). A ház ma is áll (l. a 278. képen), mint a Rákóczi út 4. sz. háza: első emeletét a kataszterben úgy látszik magasföldszíntnek tekintették.

A térképen látható a Horgos utcai ház is: az utcának a Szent Anna (ma Béke tér) felé utolsóelőtti háza, a térképen 750. számmal jelölt telken. — A ház az utca 107. sz. háza, tulajdonosai Jákói Sámuelné (Francsics már akkor elhunyt anyósa) örökösei. — A telekjegyzék szerint „Wohngebäude samt Hof” és „samt Gemüsegarten”, összterülete 115 négyszögöl. (A térképen jól látható is a Francsics naplóiban sűrűn emlegetett kertecske.) A ház ma már nem áll, helyén van a Hámán Kató utca 8. sz. emeletes ház. (A térképet az Országos Levéltár őrzi.)

A 279. képen bemutatott részlet Francsics naplójából (III. k. fol. 197.): az első aggályos reggel az almádi szőlővétel után.

Laufbahn des Veszprémer Barbiers Karl Francsics

Verfasser schildert auf Grund der Autobiographie (Manuscript in Handschriftensammlung der Széchenyi-Bibliothek, Quart. Hung. 1550) des Veszprémer Barbiers Karl Francsics (1827—1880) die Laufbahn und die Gestaltung der Vermögensverhältnisse dieses Autobiographen, sowie einen Teil des Weges, den derselbe und das Kleinbürgertum Ungarns in diesen Jahrzehnten zurücklegen musste.

Der Barbier Karl Francsics wird 1853 selbständig. In diesem Jahr heiratet er eine wohlhabende Näherin. Das Einkommen der beiden versichert ihnen sorgloses Leben für einige Jahre. Sie kaufen ein Haus in Veszprém und einen Weingarten am Balaton.

Unter Druck der finanziellen und politischen Krise des Habsburgerreiches seit 1859—1860 wurden die aus dem Geschäft herrührenden Einnahmen Francsics's stark herabgemindert. Dieser Prozess wird im Aufsatz mit Angaben der Zahlen dargestellt. Sein Untergang wird dadurch beschleunigt,

dass die Erhaltung des Weingartens viel Geld beanspruchte. Infolge der Abnahme seiner Einkünfte ist Francsics gezwungen sich Geld zu borgen. Der Verpflichtung der Rückzahlung der Darlehen konnte er immer weniger nachkommen. Bis 1870 wurde er vollkommen verarmt, obwohl seine Immodilien (Haus, Weingarten und Ackerfeld) sich — wenn auch mit Schulden belastet — noch immer in seinem Besitz befanden.

Verfasser betont den typischen Zug beim Verfall des Francsics; dasselbe war ja das Schicksal auch eines bedeutenden Teiles des den kapitalistischen Verhältnissen jener Zeit gegenüber hilflosen Kleinbürgertums in Ungarn. Nach Verfasser liege die besondere Bedeutung des Memoires von Francsics darin, dass der Prozess der Verarmung des Kleinbürgertums dadurch mit dem Beispiel konkreten Person Tag für Tag verfolgt werden kann, und die typischen Züge dieses Prozesses scharf ausgeprägt veranschaulicht werden.

Károly Vörös